

УДК 321.64:159.922

Хиля С. А.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ЛЮДИНИ ТОТАЛІТАРНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ: НАУКОВА РЕФЛЕКСІЯ

Стаття присвячена дослідженню тоталітарного режиму як раціоналізації контролю над усіма сферами людської діяльності через прагнення фундаментальної трансформації самої природи людини, кінцевим результатом чого має постати так званий Ното Totalitaricus. Метою статті є аналіз психологічних ознак людини тоталітарного політичного режиму. В статті розглядаються чинники, що впливають на формування стійкої форми політичного тоталітаризму, як режиму, що формується шляхом психологічного підкорення людини.

Ключові слова: тоталітаризм, політичний режим, цифровий тоталітаризм, невроз, фрустрація, психологічна залежність

Постановка проблеми. Політика пліч-о-пліч йде з владою і насильством. Тоталітарний режим цікавий тим, що він дозволяє досліджувати ті витончені методи впливу на громадян, що були використані для досягнення прихильності. Чи змінилося щось через, умовно кажучи, 100 років? Скоріше ні аніж так. Зрештою, нам відомий досвід відчуженої від усіх Північної Кореї, а з ще більшим розвитком технологій ми все частіше починаємо чути дефініцію «цифровий тоталітаризм». Це займає вагоме місце в проблематиці сьогодення адже хто володіє інформацією,

той володіє світом. Загрозою рецепції тоталітарних режимів із відповідними ним системами політичного та психологічного підкорення людини і обумовлена актуальність даної статті.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Характеризуючи ступінь розробки проблеми у світовій науці, слід констатувати, що вагомий внесок у дослідження психологічного підґрунтя тоталітарних режимів внесли вчені франкфуртської школи: Е. Фромм, Т. Адорно та інші. Вони виявили тип авторитарної особистості, схильний до авторитаризму і прагнучої влади. Природа такої особистості формується в нездорових суспільних умовах, що породжують масові фрустрації і неврози і прагнення людини втекти від усього цього в сферу панування і підпорядкування. Для авторитарної особистості влада є психологічною потребою, що дозволяє позбутися від власних комплексів шляхом нав'язування своєї волі іншим людям. Володіння безмежною владою над іншими, їх повне підпорядкування доставляє такій людині особливу насолоду, що є формою своєрідного садизму.

Для вивчення найбільш поширених психотипів тоталітарного суспільства важливим є такий напрямок суспільствознавчих студій, як «історія повсякденності». Його представники – А. Людке, Ш. Фіцпатрік та ін. – приділяють особливу увагу індивідуальним і колективним практикам адаптації до викликів політичного середовища в умовах недемократичних форм врядування.

Йдеться, передусім, про форми поведінки і стратегії виживання, якими користуються люди в соціально-політичних умовах репресивних режимів. Дослідники повсякденності в умовах тоталітарних режимів часто зосереджуються на активному або пасивному спротиві, який складає осереддя життєвих тактик як окремих

індивідів, так і соціальних груп. Зокрема, низка робіт звертається до «повсякденного опору» (зокрема – селян у Радянському Союзі), маючи на увазі ті життєві способи, за допомогою яких люди, що знаходяться в залежному становищі, чинять непокору діючій владі [6; 3].

Метою даної статті є аналіз психологічних ознак людини тоталітарного політичного режиму.

З точки зору наукового інструментарію психології – тоталітаризм – це своєрідна спроба раціонально контролювати всі сфери людської діяльності поряд із бажанням фундаментально трансформувати саму природу людини, кінцевим результатом чого має постати так званий Номо Totalitaricus.

Важливу роль в становленні тоталітарного режиму грають маси. Під цим визначенням ми розглядаємо велике довготривале гетерогенне скупчення людей, яке виступає як об'єкт політичних маніпуляцій та суб'єкт вуличної політики. Основний закон організації маси полягає в законі повної рівності, а маса і є втіленням цієї рівності. Е. Канетті, наголошує на тому, що суть існування маси полягає в унівелюванні особистісних атрибутів її учасників: «Заради такої рівності люди перетворюються на масу» [5]. У масових скупченнях всі люди втрачають власну індивідуальність, що відкриває широкий простір для маніпулювання і, більш ширше – управління масовізованим суспільством з боку владної еліти.

Сучасна нам наука (соціальна і політична психологія) відокремлює в залежності від рівня раціональності індивідів наступні типи поведінки: афективний, традиційний, ціннісно-раціональний та ціле-раціональний [2]. Афективний тип характеризується тим, що індивід не усвідомлює цілі і засоби їхнього досягнення, не містить в собі раціоналізації дії, не шукає альтернатив, так як ґрунтується лише на емоційній

підоснові. В тоталітарному режимі афективний тип поведінки мають маси, які сліпо згоджуються із віянням пропаганди та з діяльністю еліт, однак така поведінка характерна лише на початковому етапі становлення режиму. Притаманною характеристикою маси є низький рівень критичності, інтелекту, що призводить до втрати здатностей розмірковувати, образності мислення, підвищення емоційності тощо. Після встановлення режиму панівна група цілеспрямовано структурує масу візоване суспільство на групи з метою ефективного управління. Відповідно, на зміну афективного типу колективної поведінки повинні прийти ті, які сполучають в собі (в різній пропорції) як емоційні, так і раціональні імперативи людської поведінки.

Даному політичному режиму характерний культ особистості – тоталітарний вождь краще за всіх знає, що потрібно громадянам, тому саме він вказує на те, як правильно існувати, формуючи тим самим тоталітарну культуру суспільства загалом. Сприятливим суб'єктивним середовищем для встановлення культу особи є політичні культури патріархату і підданства, які виходять з віри в «всеохоплюючого і справедливого царя» або керівника, з прийняття жорсткої ієрархічної організації суспільства. Відбиваючись в масовій свідомості і супроводжуючись відповідної систематичної ідеологічною обробкою, все це породжує у населення віру у всемогутність правлячого суб'єкту.

Тоталітарна держава цілеспрямовано впливає на політичну і правову сферу, на духовне життя суспільства, що призводить до формування моністичної, жорстко врегульованої політичної соціалізації, масової правосвідомості, створює тип особи із однобічним світобаченням.

Людина, що є частиною суспільства «всеобіймаючого ока», характерна підкореністю, вмінням пристосовуватися до дійсності, лукавством заради виживання,

самотністю. Втрата своєї індивідуальності, хронічний страх, ритуалізована політична участь стали характерними рисами Homo Totalitaricus. Інструментарій тоталітарної системи, реалізуючи свій антропологічний проект, перетворює людини зі складної і многогранної на просту та односкладну. «Готова» у своїх громадянських атрибутах тоталітарна людина розглядалась своїми політичними керівниками як абсолютно лояльна до влади і цілком задоволена своїм положенням, така, яка абсолютно впевнена в своєму світлому майбутньому, класовій перемозі або расовій зверхності над поки існуючими «унтерменшами». Виступаючи як людина колективізована, учасник тоталітарного проекту одночасно відчуває подавленість через втрату зв'язків із референтними групами – родина, друзі, релігійні організації.

Як переконливо свідчить практика тоталітарних режимів ХХ ст., після їхньої консолідації, основними типами поведінки громадян виступають наступні: традиційний, який продукує інерційні форми соціальної активності, що визначаються циклічністю алгоритму відтворення та конформізмом в адаптаційних тактиках і стратегіях; ціннісно-раціональний, притаманний для різноманітних активістів, які забезпечують безпосередній зв'язок «внутрішньої партії» із «пролами»; ціле-раціональний, притаманний представникам тоталітарної еліти, які реалізують на практиці свій план суспільно-політичної реальності і, з певними зауваженнями, виступають як творчі натури.

Якщо вдаватися до конкретних національних прикладів, то тоталітарний режим раннього Радянського Союзу активно експлуатував традиціоналістські елементи свідомості селянства (як найбільш масової групи населення), яке, в свою чергу, хоч і потерпало від недоліків колгоспного строю, проте добре «розпізнавало» його, з огляду на багатовікову традицію общинного

співжиття. Так само «знайомою» для багатьох груп населення була й постать монархічного очільника режиму, яка за основним амплуа співпадала із постаттю «царя» [4].

В свою чергу, здавалося б найбільш «модерністська» за соціальною роллю, інтелігенція СРСР вдалася до добре апробованої стратегії конформізму щодо ціннісно-ідеологічних настанов правлячого режиму, відтворюючи на рівні групової свідомості знайому модель тандему «людина влади – людина мистецтва», побудовану попереднім режимом Романових. З точки зору автора статті, цей груповий конформізм інтелігенції (і не лише) можна інтерпретувати і як певний різновид соціального ескапізму (від англ. «escape – вихід»). Для багатьох тих, хто підтримував режим декларативно, але не був готовий ризикнути власним життям в опозиційній боротьбі, таке служіння «чистій від політиці» науці чи мистецтву (попри їхнє реальне політичне використання) виступало одночасно і як «втеча» від реальності, і як тактика адаптації до неї [3].

У другому відомому прикладі тоталітарного режиму – нацистській Німеччині – також можна знайти наведені вище приклади типових форм колективної та індивідуальної поведінки. Так, німецька інтелігенція, заздалегідь підготована т.зв. «консервативним поворотом» у європейській філософії, на причуд добре сприйняла ціннісно-ідеологічну систему нацизму. Навіть центральна ідея режиму – реставрація «справжнього» Рейху (ретроспективна за своєю суттю) – добре кореспондувалася з тезою «консервативного повороту» про послідовну деградацію європейської цивілізації та необхідністю повернення до традиційних, висхідних, «чистих» форм соціально-політичного устрою [1]. В свою чергу, конформізм широких кіл населення Німеччини (бажаний для тоталітарного режиму) уходив своїм корінням до

традицій середньовічних цехів з їхньою ієрархічністю, корпоративністю та дисципліною.

Нарешті, ті індивіди, які демонстрували формальну підтримку режимові, але усвідомлювали його спотворений та згубний для нації характер, знаходили свій прихисток у містицизмі – своєрідному паростку європейської культури Романтизму.

Висновки. Виклад матеріалу статті дозволяє констатувати наступне: тоталітаризм – прагнення людини до раціоналізації та контролю всіх сфер життя і як наслідок – створення *Homo Totalitaricus*. Після встановлення режиму поведінка громадян поділяється на 3 типи: традиційна, ціннісно-раціональна, ціле-раціональна. Людина суспільства «великого брата» характерна вмінням примирятися із дійсністю, поглинати будь-яку інформацію від політичної еліти. Така жага до підкорення існує в тоталітарного вождя через нездорове середовище, в якому формувалася його природа, що призвело до породження авторитарних якостей.

Список використаної літератури :

1. Блюментріт М. «Консервативна революція» – критика одного міту. *Культурологічний часопис «І»*. 2004. №34. С. 2–18.
2. Гофман А. Б. Традиционное или рациональное? Интерпретация традиции в творчестве М.Вебера. *Социс*. 2008. №4. С.120–129.
3. Зудин А. Ю. Культура советского общества: логика политической трансформации. *Общественные науки и современность*. 1999. №3. С.59–72.
4. Истер Дж. М. Советское государственное строительство. Система личных связей и самоидентификация элиты в Советской России. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. 253 с.

5. Канетти Э. Масса и власть; пер. А. Добровольский. М. : Ad Marginem, 1998. 527 с.
6. Людтке А. История повседневности в Германии: Новые подходы к изучению труда, войны и власти. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. 271 с.
7. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм: Социальная история Советской России в 30-е годы: город ; [пер. с англ. Л. Ю. Пантина]. 2-е изд. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. 336 с.

Khylia S. A. – Student of the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology of the Odessa I. I. Mechnikov National University

Psychological Signs People of Total Political Regime: Science Reflex

The statute is assigned to the prelude to the totalitarian regime as a rationalization of control over the spheres of human activity through the fundamental transformation of the very nature of the people, the result of which is the so-called Homo Totalitaricus. Metoyu statti є analysis of psychological signs of people and totalitarian political regime. In the statistic we look at officials who are injected into the form of the stylistic form of political totalitarianism, like the regime, which is shaped by the gentry of the psychological education of the people.

Key words: totalitarianism, political regime, digital totalitarianism, neurosis, frustration, psychological staleness

*Рекомендовано до друку
– к. політ. н., доцента Хорошилова О. Ю.*

Стаття надійшла 13.05.2021